

AFRİKA'DA TEHLİKE ALTINDA OLAN DİLLERİ KORUMA VE YAŞATMAYA YÖNELİK MOBİL UYGULAMA ÖNERİLERİ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doç. Dr. Güven MENGÜ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü
guven.mengu@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7421-0348

Gönderim Tarihi: 17.12.2020 Kabul Tarihi: 21.12.2020

Alıntı: MENGÜ, G. (2020). Afrika'da Tehlike Altında Olan Dilleri Koruma ve Yaşatmaya Yöneli Mobil Uygulama Önerileri, *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2(2),112-121.

ÖZ: İnsan ve diğer canlıların gösterdikleri uyuma göre yaşamlarını sürdürebilmeleri gibi, diller de yaygın olarak kullanılabilmesine göre hayatta kalabilir. Dilin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmesi konuşucu topluluğunun sayısı ile ilgilidir; konuşmacı sayısı ne kadar küçükse tehlike o denli büyük olur. Bir toplumda konuşulan dillerin yok olma tehlikesi ile karşılaşması ya da tamamen yok olmasının sosyo-kültürel, coğrafik, ekonomik, stratejik veya medikal nedenleri olabilir. Günümüzde tehlike altında olan dillerin yeniden canlandırılması konusunda eğitim kurumlarında sistemli canlandırma çalışmaları yapılmakla birlikte alan yazına geçmiş çoklu ortamın kullanıldığı Avustralya ve Amerika'dan iki yerel dil ile ilgili akıllı telefon uygulaması vardır. Çalışmanın amacı Afrika'da tehlike altında bulunan ve canlandırılmak istenen diller için verilen iki örnekteki benzer ve daha gelişmiş akıllı telefon uygulamalarının ortaya konulması için öneriler sunmaktır. Akıllı telefonların kullanımının yaygınlaşması çoğu alanda sunulan uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda tehdit altında olan dillerin yeniden işlev kazanması ve kullanıcı sayısının artmasına yönelik olumlu katkı sağlayacağı ileri sürülebilir. Günümüzde bu süreçte yaşayan insan faktörü dışında akıllı telefonlarda yer alabilecek Afrika'daki diller tehlike durumundan çıkıp genç bireylerin bir tür öğrenme platformu haline gelebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tehlike altındaki diller; yeniden canlandırma; akıllı telefon uygulamaları; Genişletilmiş Kuşaklar Arası Bozulma Ölçeği

Suggestions for Mobile Applications to Protect and Save Endangered Languages in Africa

ABSTRACT: Just as humans and other living things could survive according to the harmony they reveal, languages could also survive based on their widespread accessibility. The danger of language extinction is related to the number of the speaker community; the smaller the number of speakers, the greater the danger. The danger of extinction or the complete extinction of the languages spoken in a society may have socio-cultural, geographical, economic, strategic or medical reasons. In addition to systematic revitalization, procedures are carried out in educational institutions for the revitalization of languages that are currently under threat; there are two traditional language applications from Australia and America taking advantage of multimedia are found in the literature. The aim of the study is to provide suggestions for developing smartphone applications similar to the two examples given for the revitalization of endangered languages in Africa. Considering the widespread use of smart phones in most settings, it could be suggested that it will positively contribute to the regaining of threatened languages and the increase in the number of users. Mobile applications that can be designed to revitalize endangered languages in Africa can become a kind of learning platform for young people.

Keywords: Endangered languages; revitalization; smartphone applications; Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale

Giriş

Kullanıcı sayısı sürekli artan ve gelişen diller olmakla birlikte konuşucu sayısı git gide azalan ve günün birinde tamamen ortadan kaybolan diller de bulunur. Hangi dillerin daha güçlü hangi dillerin ise yok olma tehlikesine karşı savunmasız olduğu konusu göreceli bir kavramdır. Ancak bir dilin yok olma tehlikesi ile ilgili iki önemli ölçüt vardır. Bunlar dilin toplumdaki bireyler tarafından kullanılmaması ve çocuklara aktarılmaması veya sosyal etkileşimdeki kullanım sıklığının azalması olarak sıralanabilir. Dil, kültür ve düşünce arasındaki devingen bağ yapısı her biri ögesi diğerinin devamlılığını sağlayan öğelerden birinin zarar görmesi sonucunda kayıplar yaşayacak bir bütün olarak nitelendirilebilir. Bu bakımdan bir dilin tehlike altına girmesi ya da ortadan kaybolması beraberinde ait olduğu kültürde bozunmalara ya da yok oluşlara neden olabilir.

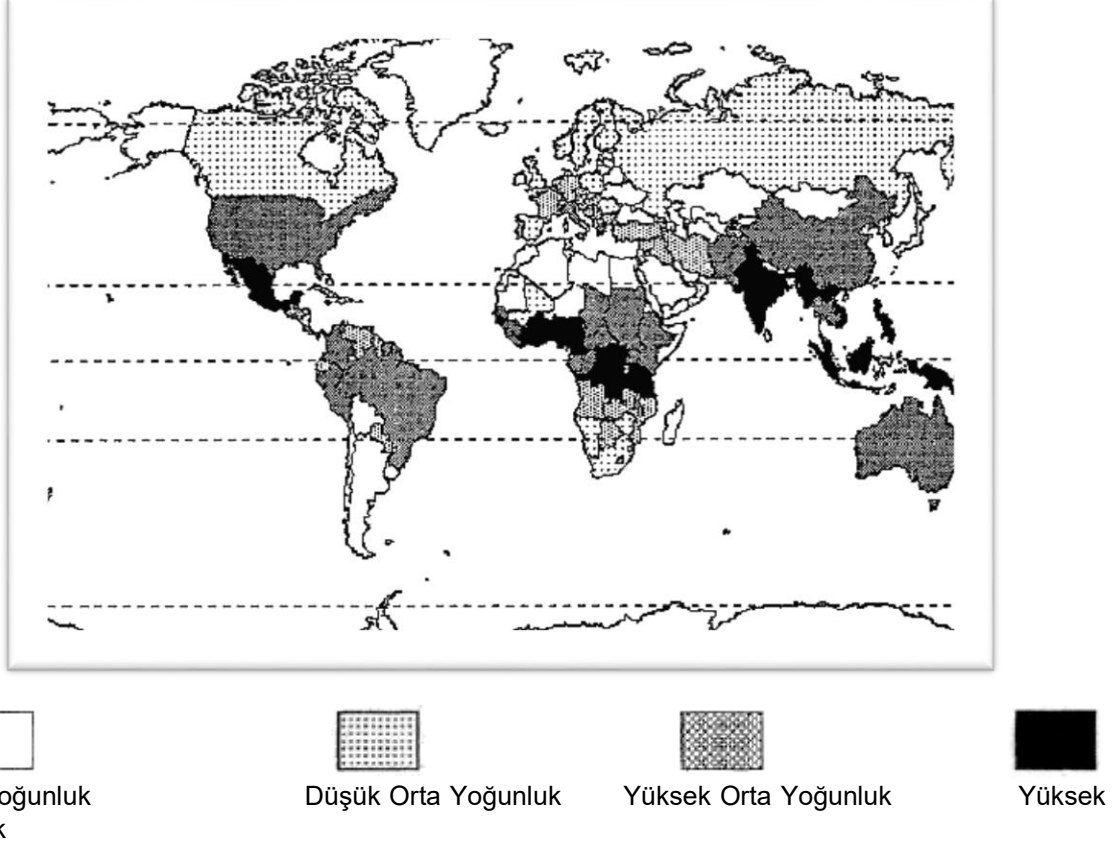
Dünya üzerindeki bütün dillerin toplandığı ve sınıflandırıldığı en önemli veri tabanı olan *Ethnologue*, yayınlarına 1951 yılında Richard S. Pittman editörlüğünde başlar ve günümüzde ağ tabanlı bir yayın organizasyonu olarak hizmet veren dünya üzerindeki olası tüm dillerin dil yapısı, dil aileleri, bölge ve

ülke yapısına göre sayısal ve haritalardan oluşan görsel veri bütününü sunar. Dünya üzerinde soyu tükenmiş ya da kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya olan diller için *Ethnologue* bir dizi olası neden sıralar; soyu tükenmiş diller bakımından son konuşmacının ne zaman öldüğüne dair tahminler, ikinci dillerin kullanımı, dilin başkaları tarafından ikinci dil olarak kullanılması, topluluk içindeki dile yönelik tutumlar, konuşmacıların yaş aralığı, dilin kullanım alanları, ülke veya bölge içindeki dillerin resmi olarak tanınması, dilin okulda mı yoksa evde mi öğrenildiği / edinildiği, ekonomik fırsatlar veya bunların eksikliği. Şüphesiz bu nedenler arasındaki en önemli etken kullanılan dilin yeni nesillere aktarılma oranıdır. Bir dilin yaşaması için konuşulması ve yeni kuşaklara aktarılması gerekir ancak konuşulmadığı ve sosyo-kültürel öğrenme süreçleri bağlamında yeni nesillere iletilmediğinde o dilin hayatta kalma durumu tehlikeye girer ya da dil tamamen ortadan kaybolur. En temel anlamıyla dil karşıda konuşacak bir birey olduğu sürece canlı kalabilir, dolayısıyla bir dilin son konuşucusu olmak bir anlam ifade etmez (Crystal, 2014, ss. 1,15; <https://www.ethnologue.com>).

Ethnologue'un 23. Sayısında dünya üzerinde var olan dil sayısı 7117 olarak belirtilir. Ancak bazen iki konuşma sisteminin bir dilin lehçesi mi yoksa iki ayrı dil olarak mı nitelendirilmesi gerektiği dilbilim alanında halen tartışma konusudur. Ayrıca aynı dil için verilen ada ek olarak yöre halkı tarafından kullanılan alternatif dil adları da *Biom, Berum, Gbang, Kibo, Kibbo, Kibbun, Kibyen, Aboro, Boro-Aboro, Afango, Chenberom* ve *Shosho* şeklindedir. Listelenen 7117 dil içerisinde aynı dilin farklı adlarla anılanları göz önünde bulundurulduğunda 40.000'e yakın farklı dil adı envanterde yer alır. (Crystal 2014: 2) Dil adlarının hangilerinin lehçeyi temsil ettiği hangilerinin ise ana dil için kullanıldığı halen tartışma konusudur. Akıllı telefonlar ve sosyal medya kaybolmakta olan bir dilin yayılmasında ve varlığını sürdürmesinde önemli bir rol üstlenebilir. Bu bağlamda bu çalışmada Avustralya ve Amerika'da bulunan iki yerel dilin yok olmaması için geliştirilen iki akıllı telefon uygulaması örnek olarak verilir. Bu çalışmanın amacı Afrika'da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bir dilin yaşayan son bireylerinin dilsel kullanımalarının sayısal bir şekilde kayıt altında tutulması ve yazılım teknolojisi ile akıllı telefon uygulaması haline getirilmesi konusunda öneriler sunmaktır.

Dillerin Tehlike Altına Girmesi ve Ölümlerinin Nedenleri

Afrika ve Asya halen yaşamakta olan yerli dilleri en çok barındıran kıtalardır. 19 yüzyılda başlayan sömürgecilik döneminden itibaren başta İngilizce ve Fransızca olmak üzere bazı Avrupa dilleri her iki kıtada yayılım gösterir. Anketlere göre oluşturulan alan yazın tabanlı araştırmalara göre Afrika'da yaklaşık 54 dil yok olmuş ve 116 dil ise yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Bu konuda kıtada bulunan ülkeler arasında tehlike altında bulunan diller için yeterli ve güvenilir veri toplanması sorundur. Kenya'da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan dillerin en iyi şekilde kayıt altına alındığı öne sürülür. Ayrıca Nijerya hem en çok sayıda konuşulan hem de fazla sayıda nesli tükenmiş dile sahip bir ülke olarak sayılır. Afrika'da konuşulan pek çok dil tropik kuşakta yer alır ve dil çeşitliliği Batı Afrika'dan başlayıp Kongo ve Doğu Afrika'ya uzanır. Bu kuşak üzerinde yer alan ülkelerde sayı olarak dünyanın en zengin dilleri yer alır. Ortalama dil sayıları ülkelere göre şu şekilde sıralanır: Nijerya 427, Kamerun 270, Zaire 210, Fildişi Sahili 73, Togo 43, Gana 72, Benin 51, Tanzanya 131 (Nettle & Romaine, 2000, ss. 9, 32). Afrika'daki dil çeşitliliğine bağlı yoğunluğun var olduğu bu kuşağın benzeri Güneydoğu Asya'dan Pasifik'e uzanmakla birlikte Brezilya, orta Amerika ve Avustralya kıtası için de bulunur. Tropik kuşaktaki yoğun tropik ormanlar hem çok sayıda insanı hem de yaşayan diğer canlılar ve biyolojik çeşitliliği barındırır. Aşağıda sunulan haritada coğrafik kuşaklara göre dil çeşitliliğindeki yoğunluk farklı tonlarla gösterilir.

Şekil 1. Coğrafik kuşaklara göre dil çeşitliliği haritası (Nettle, 2000, s. 33)

Dillerin yok olma tehlikesiyle karşılaşmasının ve yok olmasının arkasında çok çeşitli nedenler yer alır. Dillerin ölmesini engellemek, yeniden canlandırmak ve kullanıcı sayısını artırmak antropolojik dilbilimin ve yazılım mühendisliğinin disiplinler arası etkileşimini gerektirir. Anadil yeni nesillere aktarılmadığı sürece kullanım sıklığı azalır ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Bazı durumlarda bireyler türlü nedenlerden ötürü anadillerini kullanmayı bırakıp başka bir dili kullanmaya başlar. Yazılı ya da sayısal yöntemlerle veri bütünü haline dönüştürülüp saklanamayan ve tehlike altındaki diller günün birinde tamamen yok olur. Bir toplulukta bir dilin daha az kullanılmaya başlanması tehlike altına girmesindeki önemli etmenlerden biridir. Sadece sayı olarak azalmak değil yaşamın birçok bağlamındaki işlevsel kullanımdaki azalmalar da bu tehlikeli durumun oluşumundan sorumludur. Yerli bir dilin kamusal, eğitim, sağlık ve kurumsal bağlamda kullanılması yerine başka bir dilin tercih edilmesi ya da tek bir işlevi yerine getirmek dışında kullanılmaması da dilin tehlikede olmasında rol oynar. Bu konuya örnek olarak Etiyopya'da sadece ayinlerde kullanılan Ge'ez dili verilebilir (Crystal 2014, s. 17; <https://www.ethnologue.com/endangered-languages>).

Dillerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalma olasılığı dikkate alınması gereken bir durumdur. Dünya üzerinde nesli tükenmekte olan dillerin koruma altına alınması ve yeniden canlandırılmasıyla ilgili yapılmış çalışma sayısı diğer kıta ve ülkelere göre kıyaslandığında daha az görünür. Bunun yanı sıra Sahra altı Afrika'da dillerin tehlike altına girmesinde dış etkenlerin yanı sıra iç dinamiklerin de etkisi daha fazladır ve ortaya çıkan bu durum Afrika'da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan dilleri daha farklı kılar. Diğer kıtalardaki tehlike altında olan dillerle kıyaslandığında dillerin yok olma sürecine girmesinde göç başta olmak üzere iç baskılar ön plandadır. Bu bakımdan dillerin yok olması bağlamında Afrika kendine özgü bir yapı sergiler. Kıtada dillerin yok olduğu ile ilgili yapılan çalışmalarda bazen sağlıklı verilerle ulaşma sorunu da önemli bir engel oluşturur (Kandybowicz & Torrence, 2017, s. 1).

Kıtık ve iç savaşlar dillerin tehlike altına girmesinde diğer önemli etkenler olarak önemlidir. 1983 ve 1985 yılları arasında Doğu ve Güney Afrika'da meydana gelen ve çok ciddi boyutlara ulaşan Sahel kuraklığı Birleşmiş Milletler'in verilerine göre yaklaşık 22 milyon insanın olumsuz yönde etkilenmesine yol açar. Daha yakın zamanlarda, özellikle Afrika'da, kıtlık istatistikleri, genellikle iç çatışmaların sonuçlarıyla birleştiğinde, en çok etkilenen insanlar tarafından konuşulan diller için bariz bir anlam taşıyor.

Doğu ve güney Afrika'daki 1983 – 1985 arasında meydana gelen Sahel kuraklığında, Birleşmiş Milletler ajansları 22 milyon insanın yaklaşık 20 kadar ülkede etkilendiğini belirtmiştir. Diğer yandan 1991 – 1992 yılları arasında Somali'de meydana gelen kıtlık sonucunda ne yazık ki 5 yaşın altındaki çocukların dörtte biri hayatını kaybeder. 1970'li yıllardan itibaren Sahel'de meydana gelen çölleşme sonucunda toprak tarımsal işlevini kaybetmiş ve göçlere yol açar. İnsan topluluklarının bu göçler nedeniyle içyapılarında bir takım kopmalar yaşamaları dil birlikteliğine de zarar verir. Yine Birleşmiş Milletler'in 1998 yılındaki raporuna göre, Sudan'ın 29 milyonluk nüfusunun %10'u hem iç savaş hem de kıtlık nedeniyle açlık riski altında kalır. Bu durum tehlike altındaki dilleri daha da kötü bir hale dönüştürür. HIV / AIDS Afrika'da pek çok ülkeyi olumsuz etkilemiş ve ölümlere yol açmış olsa dahi konuşulan dil çeşitliliğinin Botsvana, Namibya, Swaziland ve Zimbabwe'de az olması nedeniyle hastalık 15 – 15 yaş grubundaki bireylerin dörtte birini etkilemiş ve dilsel bir tehlike yaratmaz. Öte yandan örneğin Nijerya'da HIV / AIDS yüzünden ölümler az olmasına rağmen dil kayıpları daha yüksek orandadır (Crystal, 2014, ss. 17, 96).

Kırsal kesimde yaşayan insanların daha iyi iş ve yaşama olanakları bulması umuduyla kentlere göç etmesi ve farklı bir dili kullanma zorunluluğu yerel diller için ayrı bir yok olma tehlikesi nedeni yaratır. Daha önceki kırsal yaşantılarında kendi kararlarını veren topluluklar kent ortamında artık uymaları gereken bir düzende yaşamak zorundadırlar. Popüler kültür ve medyanın baskınlığı karşısında ister istemez geleneksel yaşam biçimlerini sürdürmek neredeyse imkânsız hale gelir (Crystal 2014, s. 101).

Kırsal bölgeden kentsel bir yere göç edilmesinden sonra anadil aile ve aile yakınında bulunan akraba ve tanıdıklar arası kullanımla sınırlıdır bir başka deyişle kırsal kesim geleneksel dilin kent ortamında dış etmenlere dayanabildiği sürece varlığını sürdüren bir yapıyı oluşturur. Dışarıdan gelen sosyal ve politik etki dalgası kentsel yaşama geçmiş sayı olarak az üyeye sahip grupların özellikle de gençlerinin anadillerini kademeli olarak daha az kullanmaya iter. Bu durum doğal olarak anadilin aile bireyleri ve akrabalar arasında kullanılmasına, dış dünyada ise ikinci dilin zorunlu olarak konuşulmasına yol açan bir durumdur. Zamanla ikinci dildeki kullanım yetkinliği ve sıklığı genç bireyler arasında daha da artar ve giderek ikidillilik yerini yeni dilin kullanımına ve tercih edilmesine bırakır. Bu aşamada artık eski dilin yeni kültürdeki sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamlardaki kullanımı açısından gereksinimleri karşılamadığı bir düzeye ulaşılır. Ardından eski dilin aile ve yakın çevrede çok daha az kullanılan *yarıdilli* bir evreye gelinir. Kırılma noktası olarak da tanımlanabilecek bu aşama yok olmaya yüz tutan bir dilin geriye döndürülüp canlandırılması için son aşamadır (Brenzinger ve ark., 1991, ss. 31, 32; Crystal, 2014, ss. 103-104).

Afrika'da yaklaşık 200 yıl kadar süren ve Avrupa'daki imparatorluklar tarafından yürütülen ve kentleşme odaklı sömürgeleşme hareketi İngilizce, Fransızca ve İspanyolca'nın kıtada kültürler arası bir iletişim ve ticaret dili olarak yayılımını beraberinde getirir. İkinci Dünya Savaşından sonra sömürgelerin ortadan kalkması ve bağımsız devletlerin kurulması sonucunda idari, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin sağlanması yerel halk tarafından gerçekleştirilmeye başlar. Öte yandan sömürgeler tarafından zamanında uygulanmaya çalışılan batılılaşma hareketinin bir uzantısı olarak kıta ülkelerinin büyük çoğunluğu ve bazı Avrupa ülkeleri arasında sosyo-kültürel ve ekonomik anlamdaki iletişim devam eder. Sömürgeleşme döneminin başlamasıyla kıtada daha çok İngilizce ve Fransızcanın kültürel ve sosyo-ekonomik yapılarıdaki değişimlere bağlı olarak yaygınlaşması yerel dillerin bir ölçüde ötelenmesine yol açar. Diğer taraftan söz konusu dillerin baskınlıklarına karşı direnen ülkelerde yerel bir dil genellikle metropol dili olmayı başarabilir (Nettle & Romaine, 2000, ss. 143 - 145).

Çoğu bilimsel araştırma ve yayında verilerinden yararlanan *Ethnologue*'un internet sitesinde kıtalar ve ülkelere göre detaylı haritalarda sayılar nüfus, kurumsal dil, gelişmekte olan dil, güçlü dil, tehlikede olan dil ve yok olmakta olan dil ölçütlerine göre gruplandırılır.

Şekil 2. Afrika kıtasında dillerin durumsal dağılımı <https://www.Ethnologue.com/region/africa>, (2020)

Ethnologue dünya dillerinin yaklaşık %20'sinin yok olmak üzere olduğunu belirtir. Afrika'da 54 dil tamamen yok olmuşken 116 dil yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Avustralya'da 250'ye yakın Aborijin dilinin %90'ı neredeyse tamamen yok olur. Buna ek olarak tahminlere göre üç kuşak sonra göçmenlerin anadillerini kaybederek İngilizceye geçilebileceği tahmin edilir (Tao, 2019, s. 38). *Ethnologue*'un (dünyanın diğer kıtaları ve ülkelerini de benzer şekilde yansıtan) Afrika ile ilgili sayfasında nüfusla birlikte dillerin kurumsal, gelişen, güçlü, tehlikede ve nesli tükenen ölçütlerle belirlenmiş sayısal dağılımları doğu, kuzey, batı, orta ve güney bölgeleri ve bu bölgeler içinde yer alan ülkelere göre sunulur. Kıtasal olarak yukarıdaki haritada da sunulduğu gibi kıta genelinde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan dil sayısı 373, nesli tükenen dil sayısı ise 129'dur. Bölgelere göre tehlike altında bulunan ve yok olmuş dillerin sayıları şu şekildedir:

BÖLGELER	TEHLİKE ALTINDA OLAN DİL SAYISI	NESLİ TÜKENMİŞ DİL SAYISI
Doğu Afrika	66	22
Kuzey Afrika	40	15
Batı Afrika	117	48
Orta Afrika	142	36
Güney Afrika	8	8

Şekil 3. Afrika'da bölgelere göre tehlike altında olan ve nesli tükenmiş dil sayıları, <https://www.ethnologue.com> (2020)

Daha önceden Fishman (2001) tarafından geliştirilen ve halen *Ethnologue*'un editörlüğünü yapan Simons ve Lewis tarafından 2013 yılında daha da geliştirilen ölçeklere göre diller *Genişletilmiş Kuşaklar Arası Bozulma Ölçeği* (Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale "EGIDS") kullanarak dil canlılığına göre sınıflar. Aşağıdaki tabloda gösterilen ölçeklere göre dilin kullanım içeriğine göre güçlü, tehtid altında ve tehlike altında olup olmadığı saptanır.

GDKABÖ -Genişletilmiş Dereceli Kuşaklar Arası Bozulma Ölçeği Düzeyi	Sınıf	Tanımlama	UNESCO'ya göre
6a	Güçlü	Dil, tüm nesiller tarafından sözlü olarak kullanılır ve çocuklar tarafından ilk dili olarak güvenli bir şekilde öğrenilir.	Güvende
6b	Tehtid Altında	Dil, tüm nesiller tarafından sözlü olarak kullanılır, ancak çocuk sahibi neslin yalnızca bir kısmı çocuklarına dili aktarılır	Zayıf
7	Değişken	Çocuk sahibi nesil, dili kendi arasında kullanacak kadar iyi biliyor ancak hiçbirini çocuklarına aktarmıyor.	Kesinlikle tehlike altında

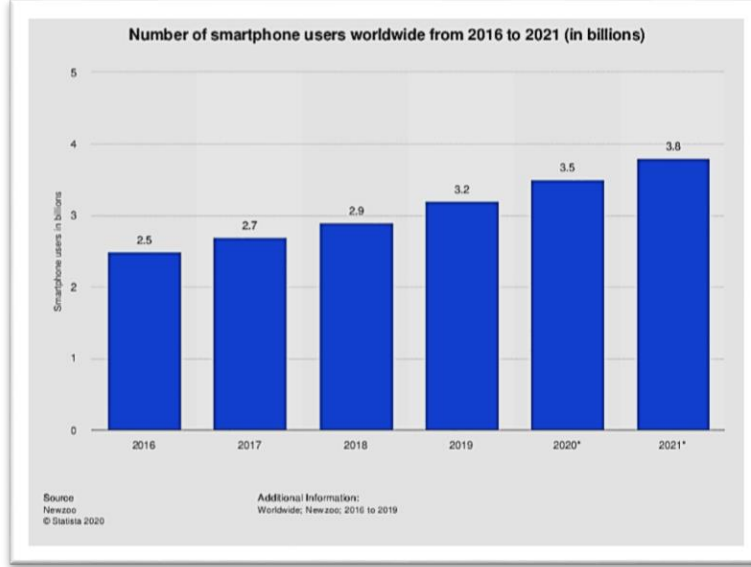
Şekil 4. Genişletilmiş Dereceli Kuşaklar Arası Bozulma Ölçeği Düzeyi (Sands, 2017, s. 11).

Dil ölümleri temelde üç aşamalı olarak gelişir. Bunlar dıştan gelen kültürel, politik ve ekonomik etmenler, bireylerin konuşma davranışları ve tercihler ve bunların sonucunda dilin sesbilgisi, sözdizimi, anlamsal ve sözcük bilgisi yapılarındaki değişimler olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak bir dilin yok olması kültürel değerlerin, gelenek ve göreneklerin, etnik kimliğin ortadan kaybolmasına yol açar. Bir kültüre ait bilgi yumağının taşıyıcısı olarak dilin önemi yadsınamaz ve bir dilin yok olması uzun yıllar boyunca birikmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmış kültürel öğelerin de yok olması anlamına gelir. Dilin yok olmasına bağlı olarak kültürel mirasın da ortadan kalkmasının insanlığa zarar getireceği unutulmamalıdır. Bir kül-

türe ait bilgi yumağının taşıyıcısı olarak dilin önemi yadsınamaz ve bir dilin yok olması uzun yıllar boyunca birikmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmış kültürel öğelerin de yok olması anlamına gelir. Dilin yok olmasına bağlı olarak kültürel mirasın da ortadan kalkmasının insanlığa zarar getireceği unutulmamalıdır (Haruna, 2003, ss. 189 – 190; Tao, 2019, s. 40).

Dili Canlandırma ile İlgili Mobil Uygulama Örnekleri

Dünya üzerinde akıllı telefon kullanıcılarının sayısı giderek artış gösterir. Amerikan *Statista* (<https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/>) firmasının hazırladığı ve 2016 yılından bu yana akıllı telefon kullanıcılarının yıllara göre artışını gösteren grafikte, 2021 yılı için bu sayının yaklaşık olarak 3,8 milyar kişi olacağı tahmin edilir. Statista Inc. (2020)

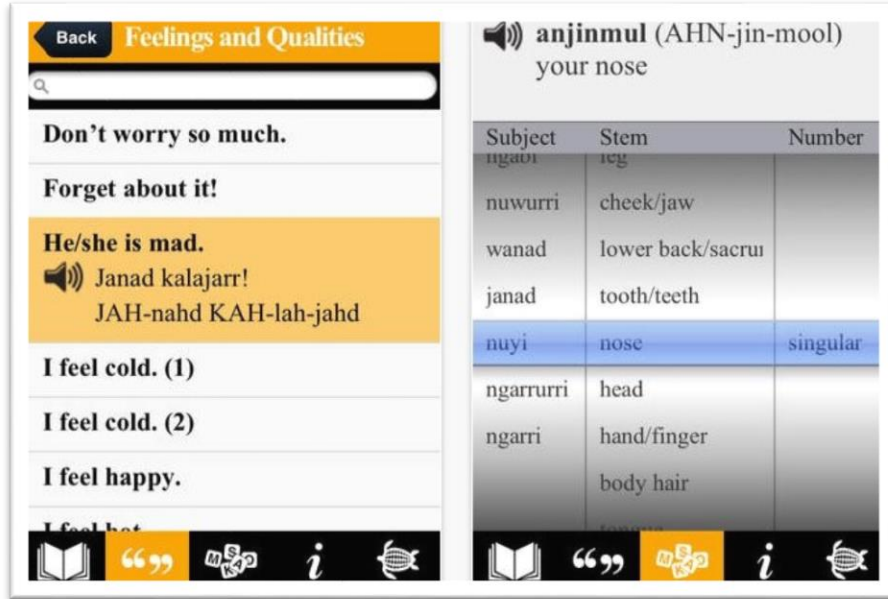

Şekil 5. Dünya üzerinde akıllı telefon kullanımı sayıları (<https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/>) (2020).

Daha önceden bilgisayar ortamında program olarak yer alan ve “bilgisayar destekli dil öğretimi” çerçevesinde kullanılan, daha sonra internet ortamında bir sunucu tarafından verilen ve çoklu medya ile uyumlu akıllı telefon uygulamalarına dönüşen ortamlar, kullanıcılarına gerek sözlük ve gerekse yabancı dil eğitimi açısından çok çeşitli, farklı yaş gruplarına yönelik ve sosyokültürel öğelerin tanıtıldığı çoklu ortamlı süreçleri verir. Alan yazında kaybolmaya yüz tutmuş Afrika dilleri hakkında yapılmış formal bir mobil telefon uygulamasına rastlanamaz. Ancak akıllı telefonlarla ilgili olarak alanyazına geçmiş bir çalışma Avustralya’da, diğer çalışma ise Amerika’da bulunur.

Avustralya’nın Kuzey Bölgesi’nde bulunan Darwin kentinin güneybatısında yer alan bölgelerde konuşulmakta olan *Tyikim* dil grubuna ait *Marrithiyel* dilini yaklaşık 100 kişi konuşmakta ve doğal olarak bu dil tehlike altında olan bir kategoride değerlendirilir. Charles Darwin Üniversitesi, Kuzey Enstitüsünde (*Northern Institute*) öğretim üyesi olarak görev yapan Payi Linda Ford’un bir *Marrithiyel* konuşucusu olan annesi, 2007 yılında ölmeden önce kendisinden *Tyikim* dillerini korumasını talep eder. Ford tehlike altındaki *Tyikim* dilinin kurtarılmasına yönelik akıllı telefon ve kitle kaynaklı yazılım teknolojisinin kullanıldığı bir projede yer alır. Bu projede kendisine Avustralya Ulusal Üniversitesi (Australia National University) Asya Pasifik Yüksekokulu’ndan Dilbilimci Bruce Birch yardım eder. Projenin bir ürünü olan bu mobil uygulamanın pilot çalışmaları Portekiz, Kamerun ve Papua Yeni Gine’de yapılır. Yapılan bu deneyimlerdeki temel amaç uzak yerlerde yaşayan yerel konuşucuların antropolojik dilbilim ya da sayısal kayıt ve veri işleme alanında bir uzmana gereksinim duymaksızın veri toplama sürecine dahil edilmesidir. Avustralya İstatistik Bürosu (Australian Bureau of Statistics) Avrupa’dan Avustralya’ya doğru yerleşim sürecinin başlarında 500’den fazla diyalekt ve 250 ayrı dilin varlığını tahmin eder. Bu dillerden günümüzde sadece 120 kadarı varlığını sürdürür ve sadece 13’ü yaşamaya devam edecek güçtedir. Yaklaşık 100 kadar dil yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. (<https://www.abc.net.au/news/2014-10-28/phone-apps-used-to-save-endangered-indigenous-language/5847640>). Bir bakıma mobil uygulamalar hem kaybolma tehlikesi içinde olan diller için bir veri toplama aracı hem de tehlike altında olan Afrika

kıtasında ve dünyanın diğer yerlerinde bulunan dillerin yeni nesillere aktarılmasını sağlayacak sanal bir kaynak olarak görev üstlenebilir. Aşağıdaki şekilde akıllı telefonlar için *Marrithiyel* uygulamasından alınmış ekran görüntüleri yer alır.

Şekil 6. Akıllı telefonlar için *Marrithiyel* uygulamasından ekran görüntüleri. <https://www.abc.net.au/news/2014-10-28/phone-apps-used-to-save-endangered-indigenous-language/5847640>.

Amerika'da ve Kanada'da yaklaşık 200 kadar yerli dilin konuşulduğu ve bunlardan yaklaşık 100 kadarının yok olduğu ileri sürülür. 1990'lı yılların başından itibaren bu dillerin sadece % 11'i ebeveynlerden çocuklara geçer bir oranda aktarılır ve bu oran giderek azalan eğilim sergiler. Buna rağmen kabileler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelen dillerini kurtarmak için çaba sarf eder. Bu konuda gerçekleştirilen değişik programlar yaşlı ve yerel dili iyi konuşan bir kişi ile bir öğrencinin bir araya geldiği meslek edinme programları, yoğunlaştırılmış yerel dil öğrenme kursları, YouTube'da yer alan yerel dili öğretmeye yönelik videoların hazırlanması, internet üzerinden canlı görüşmelerin yapılması gibi çeşitlilik gösterir. Mobil telefon uygulamaları kullanım oranı gençler arasında daha fazladır. Mobil aygıtlarda kullanılan bir takım çeviri ara yüzleri diller arasındaki iletişimi kolaylaştırır ancak çeviri programları kaybolma tehlikesi yaşayan dilleri barındırır. Bunun yerine daha çok tehlike altında olan diller için yok olmaya yüz tutmuş dilleri öğreten ya da kullanıcılarına görsel ve işitsel yolla sözcük, kalıp ve tümce bilgisi aktaran mobil uygulamaların kullanılması giderek artar. Bu konuda Amerika'da Cherokee diline ait bir uygulama 2000 yılında Thornton Media tarafında böyle bir veri tabanının oluşturulabilmesi için yaklaşık 170 kadar farklı kabileden 70 ila 80 kadar dil toplanması yapılır. İlgili yazılım firması 4 gün içerisinde 500 sözcük veya kalıbı içeren bir aplikasyonu oluşturulur. Bu uygulamanın içerisinde aynı zamanda geleneksel şarkılar ve fotoğraflar da yer alır. (Rindels, 2013).

Mobil Uygulama Oluşturmak İçin Olası Süreçler

Tehlike altındaki dillerin kurtarılmasına yönelik okullarda yapılan eğitim programları ve çoğunlukla erişkinlere yönelik sosyal etkinlikler sıklıkla uygulanmakta olan yöntemlerdir. Bir kültüre ait olan dil kullanıcılarında kültüre ait olma duygusunu oluşturur. Aynı kültürden olan insanları bir arada tutan bağlar dil sayesinde işlev kazanır (Mirza & Sundaram, 2016: 226). Kaybolmaya yüz tutmuş bir dilin kurtarılması sürecinde birincil adım o dile özgü sözlü ve yazılı bir bütüncenin oluşturulmasıdır. Böyle bir bütünün içeriğinde aynı zamanda halk hikâyeleri ve geleneksel şarkılar da yer alabilir. Başka bir deyişle sadece dilin değil ilgili toplumun sosyokültürel mekanizması kayıt altına alınabilir. Bir kültüre ait özelliklerin bir süreç bağlamında öğrenilmesi ve yeni nesillere aktarılması *kültürlenme* (Kottak, 2017) olarak tanımladılır. Bu bağlamda dil edinildiği ve öğrenildiği sürece yeni kuşaklara aktarılabilir. Gerek okul öncesi ve gerekse okul sonrası işleyen sosyokültürel öğrenme süreçleri dilin toplumda yayılmasını ve yaşamasını sağlayan önemli bir aşamadır. Aynı kültürden olan insanları bir arada tutan bağlar dil sayesinde işlev kazanır (Mirza & Sundaram, 2016, s. 226). Bu noktada toplumdaki etkileşimi gerçekleştirmek dışında dilin ait

olduğu kültürün yeni kuşaklara aktarılmasında yaşamsal öneme sahip olduğu unutulmamalıdır. Bir kültüre ait olan dil kullanıcılarında kültüre ait olma duygusunu meydana getirir. Dil ve kültür birbirini destekleyen ve besleyen devingen bir yapı sergiler.

Tehlike altında bulunan bir dilin kurtarılmasına yönelik bir mobil uygulamanın oluşturulabilmesi beş aşamanın gerçekleşmesi gerekir (Mirza & Sundaram, 2016, s. 229). Birinci aşamada sözcükler, kalıplar, deyimler, hikâyeler ve şarkılardan oluşan yazılı, görsel ve işitsel bir veri bütünü oluşturulur. Bunun ardından ikinci aşamada dilbilimciler oluşturulan verilerin sistemli bir şekilde gruplanması ve dilin bir haritasının çıkmasını sağlar. Eğitimciler ise sınıflandırılmış dilbilgisi öğelerinin etkileşimli ve çoklu ortamın kullanılmasının gerçekleştiği dil öğretim yöntemlerinin tasarlanmasını gerçekleştirir. Beşinci aşamada ise mobil yazılım mühendisliği yardımıyla uygulamanın hayata geçirilmesi ve sanal ortamda yayılması gündeme gelir. Günümüzün gelişmiş kayıt ve veri işleme yöntem ve araçlarıyla kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir dilin örneklerini oluşturmak ve saklamak için geçmişle kıyaslandığında bilgisayar, sayısal kayıt aygıtları ve mobil telefonda uygulamalar hem verinin daha hızlı kayıt altına alınmasını hem de internet ve mobil teknolojinin kullanılmasına bağlı olarak uzak mesafelerden çok hızlı ve düşük maliyetle veri alınmasına olanak tanır. Tehlike altındaki dillerin tekrar canlandırılması ve yaşatılması bağlamında disiplinler arası bir yaklaşımın sergilenmesi daha verimli sonuçlar doğuracaktır (Steven, 2018). Bu bağlamda antropolojik dilbilimciler, eğitimciler ve yazılım uzmanlarının etkileşimde oldukları bir çalışma modeli geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra veri toplama bakımından yerel konuşucuların da bu sürece dahil edilmeleri ve kendilerinin mobil veya başka nitelikteki sözlü ve yazılı dil öğelerini kendisinin kaydederek sisteme yüklemesinin sağlanması da aşamadaki veri toplama hızına ve etkinliğine katkıda bulunacaktır. Yok olmaya yüz tutmuş bir dilin yeniden canlandırılması için oluşturulacak veri tabanında dili konuşan topluluğun farklı cinsiyet ve kuşaklarından örneklerin toplanması bütünlük açısından önemli olduğu unutulmamalıdır. Yok olmaya yüz tutmuş bir dilin yeniden canlandırılması için oluşturulacak veri tabanında dili konuşan topluluğun farklı cinsiyet ve kuşaklarından örneklerin toplanması bütünlük açısından önemlidir.

Sonuç

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde eğitim ve öğretim alanında etkili olarak kullanılması gelişen taşınabilir akıllı telefonlarda ya da tabletlerdeki uygulamalarda fazlasıyla göze çarpar. Anadilin bilinmesi toplumdaki bireyleri hem geçmişine bağlar hem de toplumun kültürel değerlerinin korunup yaşamasına olanak tanır. Dillerin yeniden canlandırılması süreçlerinde yeni teknolojinin kullanılması yok olma tehlikesi altındaki Afrika dilleri için etkin bir yöntem olarak kullanılabilir. Görsel ve işitsel ortamlarla desteklenen özellikle dili gelecek kuşaklara taşıyacak gençlere kullanımı pratik ve popüler sanal ortamlar yaratabilir ve sayısal teknoloji yardımıyla uygulama programlarında teorik olarak sonsuza dek yaşayabilir. Akıllı telefonlarda tehlike altındaki dillerin yeniden canlandırılması ile ilgili sistemlerin işlerlik kazanabilmesi için uygulamaların ilgili toplumda yaşayan gençler arasında yaygın kullanımının sağlanması önemlidir. Ancak mobil veya bilgisayar destekli uygulamaların oluşturulma sürecinde dilbilimcilerin, eğitimcilerin, yazılım uzmanlarının etkileşim içinde bulunması gerekir. Buna ek olarak yok olma tehdidi altında olan dillerini canlandırmaya yönelik mobil uygulamalar gerçekleştirmek isteyen yönetimler için bütçelendirme konusu da göz önünde bulundurması gereken bir ölçüttür. Günümüzün gelişmiş kayıt ve veri işleme yöntem ve araçlarıyla kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir dilin örneklerini oluşturmak ve saklamak için geçmişle kıyaslandığında bilgisayar, sayısal kayıt aygıtları ve mobil telefonda uygulamalar hem verinin daha hızlı kayıt altına alınmasını hem de internet ve mobil teknolojinin kullanılmasına bağlı olarak uzak mesafelerden çok hızlı ve düşük maliyetle veri alınmasına olanak tanır. Tehlike altındaki dillerin tekrar canlandırılması ve yaşatılması bağlamında disiplinler arası bir yaklaşımın sergilenmesi daha verimli sonuçlar doğuracaktır. Bu bağlamda antropolojik dilbilimciler, eğitimciler ve yazılım uzmanlarının etkileşimde oldukları bir çalışma modeli geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra veri toplama bakımından yerel konuşucuların da bu sürece dahil edilmeleri ve kendilerinin mobil veya başka nitelikteki sözlü ve yazılı dil öğelerini kendisinin kaydederek sisteme yüklemesinin sağlanması da aşamadaki veri toplama hızına ve etkinliğine katkıda bulunacaktır (Steven, 2018).

Akıllı telefonlar ve bunlara bağlı uygulamaların daha çok genç nüfus arasında kullanıldığı bilinen bir durumdur. Tehlike altındaki dillerin konuşucuları bu süreçte daha çok veri tabanının oluşturulmasında uygulamada var olan senaryo kapsamında sözcük, kalıp ve tümceler okunması veya geleneksel hikâyelerin anlatılmasında yer alır. Her ne kadar gerçek hayattaki *kültürlenme* ortamı gibi olmasa da eğitsel içerikli mobil uygulamalar daha çok genç nüfus tarafından kullanılır. Bir bakıma bu türden sayısal bir

ortam günümüzün bir kültürlenme seçeneği olarak değerlendirilebilir. Bir tür eğitsel *benzetim* (simülasyon) yöntemi olarak da değerlendirilebilecek bu uygulamalar gerçeğinin yerini tutmasa da tehlike altındaki dillerin yok olmasına karşı alınabilecek bilgisayar ve sayısal ortam temelli yapıtlar olarak değerlendirilebilir. Mobil bir uygulamanın ortaya çıkarılmasında yerel konuşucular, dilbilimciler, eğitimciler ve yazılım mühendislerinin bir arada çalıştığı bir düzen tasarımılamak en önemli adımlardan bir tanesidir. Böyle bir düzen içerisinde her bir modülde yer alan katılımcılar katkıda buldukları içeriğin diğer uzmanlık alanları tarafından çeşitli dönütler verilerek ne kadar işleve sahip olduğunu da deneyimler. Şüphesiz bu türden yayınların izlenebilmesi ya da takip edilebilmesi dilin kaybolmasını engelleyici bir çabanın Afrika'daki ülkelerde ilgili toplumun bireylerinde var olması ya da oluşturulması gerekir.

Kaynaklar

- Brenzinger, M. ve ark., (1991). Language Death in Africa, *Diogenes* 39(153), s. 19-44.
- Crystal, D. (2014). *Language Death*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fishman, J. (2001). Why is it so Hard to Save a Threatened Language?, *Can Threatened Languages Be Saved?: Reversing Language Shift, Revisited*. Fishman, A. (Ed.). Multilingual Matters Ltd, Clevedon.
- Haruna, A. (2003). An Endangered Language: The Gùrdùd Language of The Southern Bauchi Area, Nigeria, *Language Death and Language Maintenance*. Ed.. Janse, M. & Tol, S. John Benjamins Company, Amsterdam.
- Kandybowics, J. & Torrence, H. (2017). *Africa's Endangered Languages: An Overview*", *Africa's Endangered Languages: Documentary and Theoretical Approaches*. Oxford University Press, Oxford.
- Kottak, C. P. (2017). *Cultural Anthropology; Appreciating Cultural Diversity*. McGraw Hill Education, New York.
- Mirza, A. & Sundaram, D. (2016). Harnessing Collective Intelligence to Preserve and Learn Endangered Languages, *ICST Institute for Computer Sciences, Social Informatics and Telecommunications Engineering 2016 P.C. Vinh et al. (Eds.): ICTCC 2016, LNICST 168*, pp. 224–236.
- Nettle, R. & Romaine, S. (2000). *Vanishing Voices (The Extinction of the World's Languages)*, Oxford University Press, Oxford.
- Rindels, M. (2013). *To Save Endangered Languages, Tribes Turn to Tech*, Top News Package, April 17, 2013. Associated Press DBA Press Association. (Erişim tarihi: 01.12.2020)
- Sands, B. (2017). The Challenge of Documenting Africa's Least- Known Languages.
- Bonny Sands. *Africa's Endangered Languages: Documentary and Theoretical Approaches*. Oxford University Press, Oxford.
- Steven, B. (2018). Designing Mobile Applications for Endangered Languages, *The Oxford Handbook of Endangered Languages*. Rehgh, K. L. & Campbell, L. (ed.) Oxford University Press, Oxford.
- Smartphone Apps Used to Save Endangered Indigenous Languages, (2014).Newspaper Source. ABC Premium News, Oct. 28. Australian Broadcasting Corporation. <https://www.abc.net.au/news/2014-10-28/phone-apps-used-to-save-endangered-indigenous-language/5847640>
- Tao, G. (2019). Globalization of English: Loss of Minority Languages and Cultural Destruction, *International Forum of Teaching and Studies* 15(2).
- <https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/> (Erişim tarihi: 01.12.2020).
- <https://www.ethnologue.com> (Erişim tarihi: 01.12.2020) EBERHARD, D. M., SIMONS, G. F. & FENNIG, C. D. (eds.). 2020. "Ethnologue: Languages of the World. *Twenty-third edition*", SIL International, Dallas. Online version.